

a női lét és a női művészet kapcsolódási pontjaira igyekeznek felhívni a figyelmet alkotómunkájuk során.

Ahogy a kötet előszava leszögezi, a tanulmányok egységesen a főként anglo-amerikai és francia humántudományokból „importált” elméleti tudást igyekeznek a magyar közeg diskurzusaira, kulturális produktumaira, testeire vonatkoztatva alkalmazni. Az esettanulmányok implicit módon gondolkodóba ejtenek a társadalmi nem fogalmától való hazai idegenkedés ideológia-kulturális-hatalmi okairól is. Kérchy tanulmányai változatos műfajú, médiumú és tónusú kulturális tartalmak elemzésén keresztül mutatják be a normatív ideálok nyomán körvonalazódó test- és jelentésalkotási folyamatokat, egyúttal a feminista ellennarratívák, az esztétikai, narratológiai és korporális szubverziók lehetőségeit is igyekeznek feltérképezni.

SZARVAS RÉKA

Bernard BRAY. *Roman par lettres: Usages poétiques de la première personne dans la littérature française.* Édition critique d’Odile RICHARD-PAUCHET. Rencontres 388. Paris: Classiques Garnier, 2019. 524.

A kötet szoros egységet alkot Bernard Bray (1925–2010) *Epistoliers de l’âge classique: L’art de la correspondance chez Madame de Sévigné et quelques prédécesseurs, contemporains et héritiers* című, 2007-ben megjelent munkájával (vö. *Helikon* 56, 4. sz. [2010]: 656–658.). Míg a 2007-es könyv tanulmányai a misszilis levél 17–18. századi történetének fejezeteit mutatják be, kitekintéssel a korábbi és későbbi időszakokra, a jelen kötet dolgozatai a levélregény előzményeit, formaváltozásait és a fiktív levél funkcióit vizsgálják a 16. század közepétől az 1970-es évek közepéig. Amint a kölcsönhatások és érintkezések miatt a levél műfaj misszilis és irodalmi változatai együtt vizsgálhatók eredményesen, a két kötet is együtt rajzolja ki Bray kutatásainak súlypontját: az „én” használatának a klasszika irodalmában megjelenő típusaira, formáira és funkcióira irányuló figyelmét.

Az 1967–2002 között különböző helyeken megjelent harminc és egy kiadatlan tanulmány kötetbe rendezését a sajtó alá rendező bevezetője

szerint maga Bray javasolta, s részben tőle ered a koncepció is. A *Le roman épistolaire* című első fejezet tanulmányai a levélregény elméleti kereteit, előzményeit, korai példáit és 20. századi alakváltozatait mutatják be, az *Apprentissages* című másik fejezet dolgozatai a 17. századi levélgyűjteményeket, valamint a levélírást és a gálans viselkedést tanító kézikönyveket tárgyalják. A *Poètes* című harmadik fejezet középpontjában 17. századi költők verses levelei, levelezései és az „én” kifejezésének egyéb formái állnak, a *Structures* című negyedik fejezet írásai a levél strukturáló funkcióit elemzik a 17–18. századi regényben. Az utolsó fejezet a misszilis és az irodalmi levél szerepét, kapcsolatrendszerét járja körül Colette életművében. Bray következtetései gyakran túlmutatnak a romanisztikán, számos ponton differenciálják, kiegészítik és továbbfejlesztik a levélregény kutatóinak, köztük Laurent Versini, Janet Altman, René Démoris, Frédéric Calas, Lucia Omacini és mások eredményeit, első megjelenésük idején új felismeréseket generáltak, s ma is ösztönözhetik a kutatást.

Bray kiinduló tézise, hogy a levél az önéletrajzi írástípusok részeként az egyik legtermékenyebb tényezőnek számít a fikció kora újkori történetében. Célja, hogy feltárja a levélíró technikával érintkező struktúrák változatait, s bemutassa, hogyan támaszkodik a fikció erre a mikroszerkezetre az új makrostruktúrák létrehozása érdekében. Bray számos példával illusztrálja, és részletesen ábrázolja a folyamatot, hogyan vezetett el a különböző formák – családi és szerelmes levél, levélgyűjtemény, levélírást segítő kézikönyv, nyelvtanulást megkönnyítő és leveleket is tartalmazó két vagy többnyelvű összeállítás, regény levélbetétekkel – találkozása és kölcsönhatása a levél fikcionalizálásához a regényben. Az olasz–francia közvetítés látványos példája, hogy Isabella Andreini *Lettere* (1607) című gyűjteményéből François de Rosset négy levelet lefordított és beillesztett saját, 1620-ban kiadott antológiájába, majd a négy levél közül egyet François de Grenaille felvett kizárólag nők leveleit tartalmazó, 1642-ben kiadott gyűjteményébe.

A műfaj történet fontos állomása Bray szerint Roger de Bussy-Rabutin *Histoire amoureuse des Gaules* (1663) című regénye, melyben a szerelmi csábítás folyamatához kapcsolódó levelek jelzik a

forma alkalmasságát a manipulációra, s leleplezik a levéllel történő látszatkeltség módjait és következményeit. A 17. század utolsó harmadában d’Aubignac abbé volt az első, aki regénynek nevezte levélgyűjteményét (*Roman des lettres*, 1667), melyből azonban Bray szerint hiányzik az alkotó képzelet; a szerkezet, a figurák, az események és a stílus egyaránt nélkülözik a regényszerűséget. A kolostori élet és az elhagyatottság motívumait, az erotikus elemeket és az elégiikus hangot leleményesen kombináló *Lettres portugaises* (1669) kiemelkedő jelentőségét az adja, hogy az öt levél ellentétes szerkezete felidéz egy tragédia öt felvonását, miközben érzékletesen ábrázolja egy szenvedély születésének, megrázkódtatásainak és elmúlásának folyamatát, a belső konfliktusokat és azok feloldását. Bray meggyőzően érvel amellett, hogy a mű által inspirált magánlevelek és regények átveszik ezt a hangot és retorikát, s hatása Rousseau-ig és Rousseau utánzóinál is kimutatható. A *Lettres portugaises* megjelenésével létrejött új műfaj – Jean Rousset által 1962-ben kidolgozott – hármas tipológiáját (monologikus, dialogikus, többszólamú levélregény) Bray kibővíti egy negyedik típusal. Ebben a levelek meghatározó szerepet kapnak a szerkezet alakításában, s létrehozzák a valóság és a fikció különböző szintjeinek egymásba fonódását, mint a lélektani regény első francia példája, a *La Princesse de Clèves* (1678), majd a *Madame Bovary* (1857) esetében.

Bray fontos felismerései közé tartozik, hogy a levél mellett a *discours* és a dialógus műfajai is gyakran használják az egyes szám első személyt. Az ide tartozó 17. századi szövegek többsége kívül esik a szorosabb értelemben vett irodalom határain, s gyakran más műfajok, mint például a dráma, a költészet és a történetírás keretei közé illeszkedik. Néhány költőnél, mint Théophile de Viau, Tristan L’Hermite, François de Boisrobert és La Fontaine életművében megfigyelhető az „én” fokozott mértékű jelenléte, s mivel a költők jelentős része levélíró is volt, a költői levelezések vizsgálata új eredményekre vezet – többek között – a műfaji határok átjárhatóságát, a szóbeliség levélbeli nyomait, a szerzői álarok játékát és a szerző konstruált alakmárait illetően.

A *Lettres portugaises* utáni időszak külön tanulmányban elemzett gyűjteményei közé tartozik a kötetben Edme Boursault *Lettres à Babet* (1669, 1683, 1697), Fontenelle *Lettres du chevalier*

*d’Her**** (1683), Jean-Paul Marana – a *Törökországi levelek összefüggésében* Hopp Lajos által is említett – *L’espion turc* (1684), Alain-René Lesage *Lettres galantes d’Aristénète* (1695) és Robert Challe *Les Illustres Françaises* (1713) című összeállítás. E művek jelzik a folyamatot, melynek során a szerelmi és erkölcsi tematika mellett megjelenik a satirikus hang, a szkeptikus relativizmus és az egzotikus környezet a levélregényben, s a műfaj hasznosítja más divatos formák, köztük az útleírás, a nevelési regény és a pamflet lehetőségeit. A levelek valóságossága, az illúziókeltés technikai, fikció és valóság viszonya, a levelek és az elbeszélő(k) szerepe a narratív folyamatban egyaránt rendkívül változatos.

A kötet jelentőségét magyar szempontból elsősorban az adja, hogy összehasonlító módszerrel, analitikus szemlélettel, gazdag és jól rendszerezett anyagával – a szerző korábbi könyvével együtt – ösztönözheti a *Törökországi levelek* műfajtörténeti előzményeinek, eszméletörténeti kontextusának és a retorikai eszköztár forrásvidékének további feltárását. Kovács Ilona, Bódi Katalin és Pál Ágnes műfaj-történeti, Sajter Laura, Jenei Teréz és Knapp Éva stílus- és retorikatörténeti tanulmányai a 2011-ben rendezett nemzetközi Mikes-konferencia anyagát közreadó két kötetben ugyanebbe az irányba fejlesztették tovább Hopp Lajos és a korábbi kutatások eredményeit. Odile Richard-Pauchet, aki Diderot Sophie Volland-hoz írt leveleit feldolgozó, 2007-es monográfiája révén vált ismertté, a kötet bevezetőjében beszámol arról, hogy a halála előtti hónapokban Bernard Bray dolgozott a *Törökországi levelek* francia fordításához kért előszón, amit már nem tudott befejezni; ennek a hagyatékban megtalált töredékét ő közölte 2013-ban az *Épistolaire* 39. számában (265–269). A bevezetőben Richard-Pauchet két és fél oldal terjedelemben foglalkozik a *Törökországi levelekkel*, s a francia fordításon kívül hivatkozik az említett Mikes-konferencia idegen nyelvű kötetére és Hopp Lajos 2014-ben megjelent francia tanulmánykötetére. A töredékben maradt előszó kommentárjában megfogalmazott és itt megismételt, Bray kutatásaira épülő legfontosabb állítása, hogy Mikes munkája az egyik hiányzó láncszemet („l’un des chaînons manquants”, 38.) alkotja a születőben lévő műfaj történetében a *Lettres portugaises* által ösztönzött, Crébillon-féle szentimentális regény (*Lettres de la Marquise*,

1739) és a filozófiai regény között (melynek a *Lettres persanes* a prototípusa), miközben látványos példát kínál a két regénytípus és a családi levél szintézisére.

TÜSKÉS GÁBOR

Anne Marie Louise d'ORLÉANS, duchesse de MONTPENSIER. *Mémoires.* Dirigé par Jean GARAPON. 2 vol. Paris: Honoré Champion, 2020. 1459.

A közelmúltban jelent meg Jean Garapon, a Nantes-i Egyetem Irodalomtudományi Intézetének professor emeritus tanára gondozásában a klasszikus francia memoáriróadalom egyik remeke, Mademoiselle de Montpensier terjedelmes emlékiratának kritikai kiadása. Jean Garapon a 17–18. századi francia irodalom történetének elismert szakembere, és elsősorban a francia memoáriróadalom jellegzetességeit kutatja. Doktori disszertációját és habilitációját egyaránt Mademoiselle de Montpensier 17. századi emlékirónő életének és munkásságának szentelte. A műfajt régóta kutató Garapon professzor a klasszikus francia irodalom e híres emlékiratának újbóli tudományos kiadásával nemcsak a francia irodalomtörténet egyik régi adósságát törleszti – mivel a 19. század óta nem történt kísérlet annak újbóli kiadására –, hanem újból fel is felel és átértelmezi a 17. századi francia memoáriróadalom e fontos szövegét.

Mielőtt e műről szólnánk, röviden érdemes feleleveníteni a szerző, Anne Marie Louise d'Orléans (1627–1693) – XIV. Lajos unokatestvére, más néven Mademoiselle de Montpensier vagy Grande Mademoiselle – életét. Ez utóbbi ragadványnevet apjától – Gaston de France-tól (Grand Monsieur), a Napkirály fivéréntől – örökölte, anyja pedig a Montpensier hercegnője címet hagyta rá. A fiatal hercegnő a Fronde francia polgárháborús időszakában aktívan részt vett a királyellenes mozgalomban. Az emlékiratainak keletkezése szintén a Fronde időszakig nyúlik vissza, amelynek végén (1652) a lázadó hercegek – köztük Mademoiselle de Montpensier – száműzetésbe kényszerültek, ahol memoárjaik megírásával próbálták saját történelmi igazságukat bemutatni. Az előkelő származású és a kor elvárásaival dacoló nagyvilági hercegnő a művészet és az irodalom világába menekült. Memoárjai előrevetí-

tik Saint-Simonéit (aki rendelkezett a hiteles eredeti szöveg egy másolatával), és a hivatalos francia királyi történetírást, illetve a XIV. Lajos neve alatt megjelent memoárok ellenpontját képezik. A mű merészen hajlik az önéletírás és az intim napló irányába is. Sokat merített Marguerite de Valois memoárjaiból, valamint Szent Ágoston *Vallomásainak* új fordításából is. Munkájában feleleveníti a hajdani párizsi arisztokraták társadalmi életét, amely később ihletőleg hatott Saint-Simonra, Balzacra vagy Proustra is. A történeti események kronológiája mellett nyitott a mindennapok történelmének újszerű ábrázolására is. A mű kiválóan ábrázolja egy korabeli hercegnő lelkvilágát, akit politikai és érzelmi szinten is kudarca ítélt a sors. Más irodalmi műfajok (tragédia, regény) hatásai szintén tetten érhetők a szövegben. Irodalmi hatása megmutatkozik számos olyan nagy hatású francia emlékiró, mint például Chateaubriand műveiben is.

Mademoiselle de Montpensier emlékiratainak számos kézírata maradt fent, amelyek közül a legértékesebbek a szerző autográf kézíratai, amelyek a párizsi Bibliothèque Nationale de France kézírattárában vannak (Ms. fr. 6698–6699.). Ezen kívül több másolat is megtalálható, nemcsak a már említett nemzeti könyvtár gyűjteményében, hanem az Archives Diplomatiques (az itt található kézirat Saint-Simon herceg saját példánya volt!), a Bibliothèque Mazarine és a British Museum becses kézíratai között is. Ezen kívül a műnek számos nyomtatott kiadása is megjelent a 18. század elejétől egészen napjainkig, bár a legutóbbi kiadások csak igen töredékes és filológiai jegyzetektől mentes, úgynevezett népszerű irodalmi sorozatokban (például a *Mercure de France* *Le temps retrouvé* című sorozata) láttak napvilágot. Az első kritikainak nevezhető kiadás Alphonse Chéruel gondozásában jelent meg 1859 és 1860 között, amelynek központozási problémái és az alapvető fontosságú jegyzetek hiánya miatt már régóta szükségesnek látszott egy új tudományos kiadás elkészítése. Garapon professzor szövegkiadása Mademoiselle de Montpensier eredeti saját kezű kéziratát figyelembe véve, az irodalomtörténeti és történeti kutatások legújabb eredményeit tükröző, széles nemzetközi kitekintést nyújtó magyarázó és filológiai jegyzetapparátussal ellátva készült. A tudományos kiadó hozzáadott értéke nemcsak a szöveg megértésé-